

ПЕРЕХРЕСТЯ МІСЬКИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

УДК 39:323.11.(477.44) «Харків»

DOI: 10.26565/2225-6505-2018-1-11

В. М. Склад

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ЕТНОМОВНА СТРУКТУРА НАСЕЛЕННЯ ХАРКОВА
НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті досліджено етномовну структуру населення Харкова за статистичними матеріалами Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Абсолютну більшість серед усього населення міста становили українці. У Харкові дисперсно розселені представники етнічних меншин, найбільшою за чисельністю серед них залишилися росіяни. Встановлено особливості мовної структури як українців, так і етнічних меншин. Попри те, що росіяни опинилися в меншості, переважну більшість серед усього населення Харкова становило російськомовне населення внаслідок інерційного впливу етномовних процесів доби бездержавності України.

Ключові слова: Харків, етнічний склад населення, мовна структура населення, українці, етнічні меншини, українськомовне й російськомовне населення.

В статті раскрыта этноязыковая структура населения города Харькова по статистическим материалам Всеукраинской переписи населения 2001 года. Абсолютное большинство среди всего населения города составляли украинцы. В Харькове дисперсно расселены представители этнических меньшинств, самым большим среди них за численностью оставались русские. Определены особенности языковой структуры украинцев и этнических меньшинств. Несмотря на то что, русские оказались в меньшинстве, большинство среди всего населения Харькова составляло русскоязычное население в результате инерционного влияния этноязыковых процессов периода до провозглашения независимости Украины.

Ключевые слова: Харьков, этнический состав населения, языковая структура населения, украинцы, этнические меньшинства, украиноязычное и русскоязычное население.

The paper describes the ethnic-language structure of the population of Kharkiv according to the statistical data of the All-Ukrainian Population Census of 2001. The absolute majority of the population of the city was Ukrainians. Representatives of ethnic minorities settled in Kharkiv dispersedly, the largest among them were Russians. The peculiarities of the linguistic structure of both Ukrainians and ethnic minorities are determined. Despite the fact that the Russians were in a minority, the overwhelming majority among the all population of Kharkiv was Russian-speaking population, due to the inertial effects of the ethno-language processes of the period without state in Ukraine.

Key words: Kharkiv, ethnic structure of the population, linguistic structure of the population, Ukrainians, ethnic minorities, Ukrainian-speaking and Russian-speaking population.

Надзвичайно важливе значення сучасна урбаністика надає дослідженням етнічного й мовного складу населення окремих міст, зокрема обласних центрів. Залишається актуальним та потребує докладного вивчення й етномовна структура населення Харкова. Етномовні процеси в Україні висвітлені в науковому доробку етнологів, демографів, географів, мовознавців, соціологів та політологів: В. К. Борисенко [1], М. С. Дністрянського [2],

В. Б. Євтуха [3], В. С. Крисаченка [4], Р. М. Лозинського [5], Л. Т. Масенко [6], В. І. Наулка [7], Ю. А. Огульчанського [9], Л. В. Панасюка [10], Я. К. Радевича-Винницького [11], В. О. Романцова [12]. Однак спеціальних наукових праць, присвячених безпосередньо дослідженню етномовної структури населення Харкова на початку ХХІ ст., досі немає. Окремі аспекти етномовних процесів на Харківщині другої половини ХХ – на початку ХХІ ст. досліджено в попередніх монографіях автора статті [13-15].

Найповніші статистичні дані для наукових етнологічних студій щодо етномовної структури населення Харкова на початку ХХІ ст. містять матеріали Всеукраїнського перепису населення 2001 року [8]. На основі цих матеріалів автор підготував таблиці 1 та 2, проаналізовані у пропонованому тексті. Мета статті – розкрити етномовну структуру населення міста Харкова на початку ХХІ ст., спираючись на аналіз статистичних матеріалів Всеукраїнського перепису населення 2001 року.

Територіальне розміщення населення в Харківській області досить нерівномірне. Визначальною ознакою поселенського розміщення населення області стало те, що його половину зосереджено безпосередньо в Харкові – 50,01 % (1 449 871 особа із 2 895 813 осіб). Серед усіх міст України за чисельністю населення Харків поступався лише столиці – Києву. До того ж у Харкові зосереджено абсолютну більшість міського населення Харківщини – 63,97 % (1 449 871 особа із 2 266 401 особи), тобто майже дві третини населення урбаністичного середовища області (див. табл. 1 та 2).

Таблиця 1. Населення міста Харкова за національністю в 2001 р.

	1	2	3	4	5	6	7
	осіб	Осіб	осіб	Осіб	%	%	%
усе населення	1 449 871	944 600	460 607	954 901	100,0		
українці	884 228	446 039	446 039	437 337	60,99		
етнічні меншини	548 343	498 561	14 568	517 564	37,82	100,0	
росіяни	496 538	483 722	12 245	483 722	34,25	90,55	
етнічні меншини, крім росіян	51 805	14 839	2 323	33 842	3,57	9,45	100,0
євреї	11 176	139	476	10 536	0,77	2,04	21,57
білоруси	7 293	901	442	5 934	0,50	1,33	14,08
вірмени	7 214	2 690	207	4 298	0,50	1,32	13,93
азербайджанці	3 892	2 145	91	1 637	0,27	0,71	7,51
татари	3 190	633	114	2 434	0,22	0,58	6,16
грузини	2 839	1 199	98	1 535	0,20	0,52	5,48
в'єтнамці	2 406	2 370	-	34	0,17	0,44	4,64
поляки	1 186	90	293	791	0,08	0,22	2,29
молдовани	987	245	85	621	0,07	0,18	1,91

Таблицю укладено за [8]. У стовпчиках позначені загальна чисельність населення (1), власні національні мови (2), україномовні (3), російськомовні (4), етнічна структура всього населення (5), структура етнічних меншин (6), структура етнічних меншин, крім росіян (7).

Таблиця 2. Населення міста Харкова: мовна структура у 2001 р.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
усе населення	65,15	31,77	65,86	100,0	100,0	50,01	41,92	29,56	74,43
українці	50,44	50,44	49,46	96,84	45,80	43,16	29,37	29,37	82,69
етнічні меншини	90,92	2,67	94,39	3,16	54,20	66,89	67,85	37,15	68,67

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
росіяни	97,42	2,47	97,42	2,66	50,66	66,92	68,16	38,60	68,16
етнічні меншини, крім росіян	28,64	4,48	65,33	0,50	3,54	66,67	59,20	31,00	76,81
євреї	1,24	4,26	94,27	0,10	1,10	96,54	90,26	82,93	97,37
білоруси	12,35	6,06	81,37	0,10	0,62	49,44	26,94	17,60	66,98
вірмени	37,29	2,87	59,58	0,04	0,45	64,66	52,79	38,62	78,43
азербайджанці	55,11	2,34	42,06	0,02	0,17	68,47	66,00	33,09	77,11
татари	19,84	3,57	76,30	0,02	0,25	75,99	76,54	50,89	77,99
грузини	42,23	3,45	54,07	0,02	0,16	64,11	66,91	36,98	65,82
в'єтнамці	98,50	-	1,41	-	0,00...	98,61	98,79	-	89,47
поляки	7,59	24,70	66,69	0,06	0,08	61,26	62,93	40,64	76,20
молдовани	24,82	8,61	62,92	0,02	0,07	40,09	31,01	16,73	55,75

Таблицю укладено за [8]. У стовпчиках позначені: за власними національними мовами (1), україномовні (2), російськомовні (3), етнічна структура україномовного населення (4), етнічна структура російськомовного населення (5), частка Харкова серед усього населення Харківської області (6), частка Харкова серед населення з власними національними мовами області (7), частка Харкова серед україномовного населення області (8), частка Харкова серед російськомовного населення області (9).

Перепис 2001 р. зафіксував відмінності між етнічним складом населення Харкова та інших теренів Харківської області, зокрема щодо частки українців серед усього населення. Так, якщо серед загальної чисельності населення Харкова частка українців сягала 60,99 % (884 228 осіб із 1 449 871 особи), то загалом в області за межами міста цей рівень був набагато вищий – 80,53 % (1 164 471 особа із 1 445 942 осіб). Як порівняти, якщо серед усього населення Харкова 6 із 10 мешканців були українці, то на Харківщині за межами обласного центру 8 із 10 мешканців належали до українців. До того ж були помітні відмінності в територіальному розміщенні на теренах Харківської області українців та всього населення. Зокрема, в обласному центрі проживало менше ніж половина українців області – 43,16 % (884 228 осіб із 2 048 699 осіб).

Істотні відмінності виявлені також і в мовній структурі українців у Харкові та на Харківщині. Так, відсоток україномовних серед українців, які мешкали в Харкові, залишався набагато нижчий, ніж серед українців, розселених на інших теренах області: 50,44 % (446 039 осіб із 884 228 осіб) та 92,12 % (1 072 724 особи із 1 164 471 особи) відповідно (див. табл. 1–2). Тобто, якщо серед українців Харкова лише дещо більше ніж половина були україномовні, то в області за межами обласного центра – більше ніж 9 з 10.

Навпаки, відсоток російськомовних серед українців у Харкові залишався набагато вищий, ніж серед українців, розселених в області за межами обласного центру: 49,46 % (437 337 осіб із 884 228 осіб) та 7,86 % (91 577 осіб із 1 164 471 особи) відповідно. Як порівняти, якщо серед українців, зосереджених у Харкові, майже кожен другий виявився зросійщений за мовою, то на Харківщині за межами обласного центру – лише кожен тринадцятий, бо асиміляційні процеси в мовному середовищі українців на цих теренах не набули великого поширення.

Рівень зосередження в Харкові україномовних та російськомовних українців Харківської області також досить істотно різнився. Так, частка обласного центру серед україномовних українців Харківщини була набагато нижча, ніж рівень зосередження російськомовних українців області: 29,37 % (446 039 осіб із 1 518 763 осіб) та 82,69 % (437 337 осіб із 528 914 осіб) відповідно (табл. 2). Як порівняти, у Харкові мешкав лише

кожен четвертий україномовний українець та 8 із 10 зросійщених за мовою українців Харківщини, тобто абсолютна більшість російськомовних українців області зосереджувалася безпосередньо в Харкові.

Серед усього населення обласного центру відсоток росіян сягав 34,25 % (496 538 осіб із 1 449 871 особи), а серед усього населення області, за винятком Харкова, цей рівень залишався удвічі нижчий – 16,98 % (245 487 осіб із 1 445 942 осіб). Тобто, якщо серед усього населення обласного центру кожен третій був росіянин, то серед усього населення інших територій Харківщини – лише кожен шостий. Однак абсолютну більшість серед усього населення Харкова становили українці й за чисельністю переважали росіян майже вдвічі, а в області за межами міста – майже вп'ятеро.

Були також і досить великі відмінності в рівні зосередження в Харкові росіян та українців. Зокрема, частка росіян Харківщини, зосереджених в обласному центрі, сягала 66,92 % (496 538 осіб із 742 025 осіб), а рівень зосередження українців у Харкові був помітно нижчий – 43,16 % (884 228 осіб із 2 048 699 осіб) [8], тобто дві третини росіян Харківщини зосереджувалися безпосередньо в Харкові, де жила меншість українців області. Тому головним осередком територіального розміщення росіян у Харківській області був якраз обласний центр. До того ж за чисельністю росіян в абсолютних показниках Харків посідав перше місце з-поміж усіх міст України.

Не менш істотні відмінності були збережені також і в мовній структурі росіян у Харкові йна Харківщині за межами обласного центру. Зокрема, частка російськомовних серед росіян, зосереджених у Харкові, була набагато вища, ніж серед росіян, розселених на інших теренах області: 97,42 % (483 722 особи з 496 538 осіб) та 92,05 % (225 964 особи із 245 487 осіб) відповідно. Навпаки, частка україномовних серед росіян у Харкові виявилася помітно нижча, ніж серед росіян за межами обласного центру: 2,47 % (12 245 осіб із 496 538 осіб) та 7,93 % (19 479 осіб із 245 487 осіб) відповідно [8]. Тобто, якщо серед росіян, зосереджених у Харкові, лише кожен сороковий був україномовний, то серед росіян, які мешкали в області за межами міста, – майже кожен тринадцятий.

До того ж рівень мовної асиміляції (українізації) росіян у Харкові був істотно нижчий, ніж рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців в обласному центрі: 2,47 % (12 245 осіб із 496 538 осіб) та 49,46 % (437 337 осіб із 884 228 осіб) відповідно (див. табл. 1 та 2). Водночас за абсолютними показниками україномовні росіяни у 35 разів поступалися російськомовним українцям. Як порівняти, якщо серед росіян Харкова лише кожен сороковий був україномовний, то майже половина українців обласного центру виявилися зросійщені за мовою. Якраз ці досить істотні відмінності в рівні мовної асиміляції росіян та українців свідчать про збереження інерційних впливів етномовних процесів доби бездержавності України, зокрема в урбаністичному середовищі Харківщини, насамперед у Харкові. На відміну від Харкова, на інших теренах області частка україномовних серед росіян була навіть дещо вища, ніж частка російськомовних серед українців: 7,93 % (19 479 осіб із 245 487 осіб) та 7,86 % (91 577 осіб із 1 164 471 особи) відповідно.

Рівень зосередження в Харкові російськомовних та україномовних росіян Харківської області також досить істотно різнився. Зокрема, частка обласного центру серед російськомовних росіян Харківщини була набагато вища, ніж серед україномовних росіян області: 68,16 % (483 722 особи із 709 686 осіб) та 38,60 % (12 245 осіб із 31 724 осіб) відповідно, тобто понад дві третини російськомовних росіян області зосереджувалися в Харкові лише 4 із 10 україномовних росіян Харківщини.

Кожна з етнічних меншин, крім росіян, у Харкові мала дисперсний тип розселення. Досить невелика була сукупна їхня чисельність, як і їхня частка серед усього населення міста – 3,57 % (51 805 осіб із 1 449 871 особи). Серед загальної чисельності населення Харківської області, за винятком Харкова, цей рівень був удвічі нижчий – 1,79 % (25 902 особи з 1 445 942 осіб; розрахунки автора за [8]). Тобто, якщо серед усього населення обласного

центру кожен двадцять восьмий належав доетнічних меншин, крім росіян, то серед усього населення інших територій області – лише кожен п'ятдесят шостий.

Збережені були також і досить великі відмінності в рівні зосередження в Харкові етнічних меншин. Зокрема, частка етнічних меншин (крім росіян) Харківщини, зосереджених в обласному центрі, сягала 66,67 % (51 805 осіб із 77 707 осіб) і була фактично така ж, як і рівень зосередження росіян – 66,92 % (496 538 осіб із 742 025 осіб). Тобто дві третини представників етнічних меншин, крім росіян та росіян Харківщини, зосереджувалися безпосередньо в Харкові. Головним осередком територіального розміщення етнічних меншин, крім росіян, як і росіян Харківщини, був якраз обласний центр.

Серед етнічних меншин у Харкові великого поширення набули асиміляційні процеси в їхньому мовному середовищі. Неасимільовані за мовою опинилися в меншості серед етнічних меншин (крім росіян) – 28,64 % (14 839 осіб із 51 805 осіб), тобто лише 3 з 10 серед них виявилися неасимільовані за мовою. Ще нижчий був рівень україномовних серед етнічних меншин, крім росіян – 4,48 % (2 323 особи із 51 805 осіб). Однак частка україномовних серед цих меншин була майже вдвічі вища, ніж серед росіян – 2,47 %. Унаслідок інерційного впливу етномовних процесів доби бездержавності України залишався досить великий рівень частки російськомовних серед етнічних меншин, крім росіян у Харкові. Зросійщені за мовою серед них становили абсолютну більшість – 65,33 % (33 842 особи), тобто дві третини.

Досить помітно різнилося також і територіальне розміщення етнічних меншин (крім росіян) у Харкові та на Харківщині залежно від рідної мови. Зокрема, відсоток обласного центру серед неасимільованих за мовою етнічних меншин, крім росіян, в області становив 59,20 % (14 839 осіб із 25 065 осіб). Найвища була частка Харкова серед російськомовних етнічних меншин, крім росіян, Харківщини – 76,81 % (33 842 особи із 44 059 осіб). Набагато нижча була частка обласного центру серед україномовних етнічних меншин – лише 31,06 % (2 323 особи із 7 493 осіб). Як порівняти, на території обласного центру зосереджувалися 3 із 4 російськомовних, 6 із 10 неасимільованих за мовою та лише кожен третій україномовний представник етнічних меншин, крім росіян, Харківщини.

Варто наголосити, що чисельність кожної з етнічних меншин, крім росіян, як і їхня частка серед усього населення Харкова, були досить незначні й не сягали навіть 1 %. Чисельність кожної із 9 меншин становила від 1 тис. осіб до 11 тис. осіб. Зокрема, чисельність євреїв становила 11 176 осіб, а їхня частка серед загальної чисельності населення міста сягала лише 0,77 %, білорусів – 7 293 осіб (0,50 %), вірмен – 7 214 осіб (0,50 %). До того ж разом євреї, білоруси та вірмени становили половину від сукупної чисельності етнічних меншин, крім росіян, у Харкові. Ще менші були чисельність і частка серед усього населення обласного центру інших етнічних меншин: азербайджанців – 3 892 особи (0,27 %), татар – 3 190 осіб (0,22 %), грузинів – 2 839 осіб (0,20 %), в'єтнамців – 2 406 осіб (0,17 %), поляків – 1 186 осіб (0,08 %) та молдован – 987 осіб (0,07 %) (див. табл. 1). Переважну більшість серед цих меншин, крім євреїв і поляків, становили мігранти, а в'єтнамці взагалі належать до іноземців. У Харкові дисперсно розселені також і поодинокі представники інших етносів, чисельність яких становила від кількох десятків до кількох сотень осіб.

Різнилася також і мовна структура кожної з 9 етнічних меншин у Харкові. Значного поширення в їхньому мовному середовищі набули асиміляційні процеси. Лише серед в'єтнамців та азербайджанців (недавніх мігрантів та іноземців) абсолютну більшість становили неасимільовані за мовою: 98,50 % (2 370 осіб із 2 406 осіб) та 55,11 % (2 145 осіб із 3 892 осіб) відповідно. Серед інших 7 меншин неасимільовані за мовою опинилися в меншості: серед грузинів – 42,23 % (1 199 осіб із 2 839 осіб), вірмен – 37,29 % (2 690 осіб із 7 214 осіб), молдован – 24,82 % (245 осіб із 987 осіб), татар – 19,84 % (633 особи із 3 190 осіб), білорусів – 12,35 % (901 особа із 7 293 осіб) та поляків – 7,59 % (90 осіб із 1 186 осіб). Найнижчий рівень неасимільованих за мовою був серед євреїв – лише 1,24 % (139 осіб із 11 176 осіб).

З-поміж 9 етнічних меншин міста Харкова найбільше україномовних було серед поляків – 24,70 % (293 особи із 1 186 осіб). Серед інших меншин цей рівень становив: серед молдован – 8,61 % (85 осіб із 987 осіб), білорусів – 6,06 % (442 особи із 7 293 осіб), євреїв – 4,26 % (476 осіб із 11 176 осіб), татар – 3,57 % (114 осіб із 3 190 осіб), грузинів – 3,45 % (98 осіб із 2 839 осіб), вірмен – 2,87 % (207 осіб із 7 214 осіб), а найменше серед азербайджанців – 2,34 % (91 особа із 3 892 осіб). Лише серед в'єтнамців не було жодного україномовного. До того ж частка україномовних серед поляків та євреїв виявилася навіть вища, ніж частка неасимільованих серед них. Відсоток україномовних серед 7 меншин був навіть вищий, ніж україномовних серед росіян. І лише серед азербайджанців, переважна більшість яких були мігранти, відсоток україномовних виявився дещо нижчий, ніж серед росіян.

Серед 7 із 9 етнічних меншин Харкова російськомовні становили абсолютну більшість: серед євреїв – 94,27 % (10 536 осіб із 11 176 осіб), білорусів – 81,37 % (5 934 особи із 7 293 осіб), татар – 76,30 % (2 434 особи з 3 190 осіб), поляків – 66,69 % (791 особа із 1 186 осіб), молдован – 62,92 % (621 особа із 987 осіб), вірмен – 59,58 % (4 298 осіб із 7 214 осіб), грузинів – 54,07 % (1 535 осіб із 2 839 осіб). Як зрозуміло з таблиць 1 та 2, лише серед азербайджанців та в'єтнамців російськомовні були в меншості: 42,06 % (1 637 осіб із 3 892 осіб) та 1,41 % (34 особи із 2 406 осіб) відповідно. До того ж рівень зосередження в Харкові російськомовних представників усіх 9 меншин був помітно вищий, ніж рівень зосередження неасимільованих за мовою та україномовних.

Серед загальної чисельності населення Харкова україномовне населення опинилося в меншості – 31,77 % (460 607 осіб із 1 449 871 осіб), тоді як на інших теренах області україномовне населення становило абсолютну більшість – 75,89 % (1 097 373 осіб з 1 445 942 осіб). Тобто, якщо серед усього населення обласного центру україномовне населення не сягало і третини, то серед усього населення Харківщини за межами Харкова 3 із 4 мешканців належали до україномовного населення. Тому мовна структура населення Харкова якраз завдяки україномовному населенню помітно різнилася від мовної структури населення інших теренів області за межами обласного центру. Відсоток україномовного населення серед усього населення Харкова був майже удвічі нижчий, ніж відсоток українців: 31,77 % (460 607 осіб із 1 449 871 осіб) та 60,99 % (884 228 осіб) відповідно. Отже, склалася ситуація, коли україномовне населення опинилося в меншості серед усього населення міста, тоді як українці становили абсолютну більшість. Водночас україномовне населення поступалося за чисельністю українцям на 423 621 особу, а за часткою серед усього населення Харкова – на 29,22 %.

До того ж серед загальної чисельності україномовного населення області частка Харкова становила лише 29,56 % (460 607 осіб із 1 557 980 осіб). Водночас частка міста Харкова серед українців Харківщини була помітно вища – 43,16 % (884 228 осіб із 2 048 699 осіб). Однак мешканцем Харкова був лише кожен третій представник україномовного населення та 4 із 10 українців області, тобто в обласному центрі зосереджувалася меншість як україномовного населення, так і українців Харківщини. До україномовного населення Харкова належали переважно лише україномовні українці, частка яких сягала 96,84 % (446 039 осіб із 460 607 осіб). Невеликий був відсоток україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, крім росіян, як і їхня чисельність в абсолютних показниках: 2,66 % (12 245 осіб) та 0,50 % (2 323 особи) відповідно.

На відміну від Харкова, де україномовне населення опинилося в меншості, на інших теренах Харківської області абсолютну більшість серед усього населення становило україномовне населення – 75,89 % (1 097 373 осіб із 1 445 942 осіб). Проте відсоток українців серед усього населення Харківщини, крім обласного центру, був ще вищий – 80,53 % (1 164 471 особи). Тому україномовне населення поза межами обласного центру поступилося за чисельністю українцям на 67 098 осіб, а за часткою серед усього населення – на 4,64 %.

Серед загальної чисельності населення обласного центру відсоток російськомовного населення був набагато вищий, ніж серед усього населення інших населених пунктів області

загалом: 65,86 % (954 901 особи із 1 449 871 особи) та 22,67 % (327 758 осіб із 1 445 942 осіб) відповідно. Тобто, якщо серед усього населення Харкова російськомовне населення становило абсолютну більшість (2 із 3 мешканців), то на теренах Харківщини за межами обласного центру лише майже кожен четвертий належав до російськомовних.

До того ж відсоток російськомовного населення серед усього населення міста Харкова був набагато вищий, ніж відсоток росіян: 65,86 % (954 901 особи із 1 449 871 особи) та 34,25 % (496 538 осіб) відповідно, тобто визначальною ознакою населення обласного центру стали досить великі відмінності між мовним та етнічним складом населення. За абсолютними показниками російськомовне населення в Харкові переважало росіян майже вдвічі – на 458 363 особи, а за часткою серед усього населення – на 31,61 %. Тому, хоча росіяни залишалися в меншості і становили лише третину всього населення обласного центру, російськомовне населення становило абсолютну більшість.

Натомість, попри те, що українці домінували за чисельністю в Харкові, україномовне населення опинилося в меншості серед усього населення міста. Такі істотні відмінності зумовлені тим, що рівень мовної асиміляції (зросійщення) українців був істотно вищий, ніж рівень мовної асиміляції (українізації) росіян: 49,46 % (437 337 осіб із 884 228 осіб) та 2,47 % (12 245 осіб із 496 538 осіб) відповідно. Російськомовні українці в Харкові переважали за чисельністю в абсолютних показниках україномовних росіян на 425 092 особи, тобто у 35 разів. Як порівняти, серед українців в обласному центрі кожен другий був зросійщений за мовою, а серед росіян лише кожен сороковий був україномовний.

Досить істотно різнилися також і етнічна структура російськомовного та україномовного населення Харкова. Зокрема, якщо серед російськомовного населення обласного центру частка російськомовних росіян ледве перевищувала половину – 50,66 % (483 722 особи із 954 901 особи), то серед україномовного населення міста частка україномовних українців досягала 96,84 % (446 039 осіб із 460 607 осіб).

До того ж частка російськомовних українців серед російськомовного населення Харкова була істотно вища, ніж частка україномовних росіян серед україномовного населення: 45,80 % (437 337 осіб із 954 901 особи) та 2,66 % (12 245 осіб із 460 607 осіб) відповідно, тобто, якщо серед російськомовного населення Харкова більше ніж 4 із 10 були російськомовні українці, то серед україномовного населення міста лише кожен тридцять восьмий був україномовний росіянин.

Набагато вищий був також і відсоток російськомовних етнічних меншин, крім росіян, серед російськомовного населення Харкова проти відсотка україномовних етнічних меншин, крім росіян, серед україномовного населення міста: 3,54 % (33 842 особи із 954 901 особи) та 0,50 % (2 323 особи із 460 607 осіб) відповідно, тобто, якщо серед російськомовного населення Харкова кожен двадцять восьмий належав до російськомовних етнічних меншин, крім росіян, то серед україномовного населення міста лише кожен двохсотий належав до україномовних етнічних меншин, крім росіян.

Харків залишався основним осередком територіального розміщення російськомовного населення Харківщини. Зокрема, частка міста серед загальної чисельності російськомовного населення області сягнула 74,45 % (954 901 осіб із 282 659 осіб). Водночас частка обласного центру серед україномовного населення Харківщини була істотно нижча – лише 29,56 % (460 607 осіб із 1 557 980 осіб), тобто в Харкові зосереджувалися 3 із 4 представників російськомовного населення і лише 3 із 10-ти представників україномовного населення області.

Отже, абсолютну більшість серед усього населення міста Харкова становили українці, а етнічні меншини залишалися в меншості. 9 із 10 представників етнічних меншин належали лише до однієї з них – росіян. Переважну більшість серед росіян Харкова становили мігранти та їхні нащадки в першому поколінні. Це було результатом масового заселення росіянами урбаністичного середовища України, особливо в 50–80-ті рр. ХХ ст. Чисельність та частка

інших етнічних меншин серед усього населення Харкова були досить невеликі. Частка жодної з них не сягала 1 % серед загальної чисельності населення міста.

За радянських часів в Україні українці опинилися у становищі підпорядкованої більшості, а домінантне становище посідала російська етнічна меншина. Інерційний вплив етномовних процесів доби бездержавності збережено й дотепер, тому рівень мовного зросійщення українців у Харкові навіть за переписом 2001 р. виявився значно вищий, ніж рівень мовної українізації росіян. Свідченням інерційного впливу етномовних процесів радянської доби є й те, що відсоток російськомовних серед кожної з етнічних меншин, крім росіян, був помітно вищий, ніж відсоток серед них україномовних. Однак рівень мовної асиміляції (українізації) етнічних меншин, крім росіян, був навіть вищий, ніж росіян. До того ж етномовна структура населення обласного центру мала досить великі відмінності проти етномовної структури населення інших теренів Харківщини, де цей вплив був відчутно менший.

Література

1. Борисенко В. К. Етнічний склад населення України / В. К. Борисенко // Українська етнологія / За ред. В. К. Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – С. 60-69.
2. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М. С. Дністрянський. – Львів: Літопис, 2006. – 490 с.
3. Євтух В. Б. Етнонаціональна структура українського суспільства / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, К. Ю. Галушко. – К.: Наук. думка, 2004. – 344 с.
4. Крисаченко В. С. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри / В. С. Крисаченко. – К.: НІСД, 2005. – 368 с.
5. Лозинський Р. М. Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд) / Р. М. Лозинський. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – 503 с.
6. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: постколоніальний вимір / Л. Т. Масенко. – К.: Вид. дім «КМА», 2004. – 163 с.
7. Наулко В. І. Хто і відколи живе в Україні / В. І. Наулко. – К.: Гол. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1998. – 80 с.
8. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Держкомстат України, 2003. – 246 с.
9. Огульчанський Ю. А. Етнічна структура українського суспільства: уявні та дійсні проблеми / Ю. А. Огульчанський. – К.: Вид. дім «КМА», 2006. – 68 с.
10. Панасюк Л. В. Білінгвізм в соціально-політичному житті України / Л. В. Панасюк. – К.: ВАДЕКС, 2013. – 270 с.
11. Радевич-Винницький Я. К. Двомовність в Україні: теорія, історія, мововживання / Я. К. Радевич-Винницький. – К. – Дрогобич: Посвіт, 2011. – 592 с.
12. Романцов В. О. Український етнос: на одвічних землях / В. О. Романцов. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2004. – 200 с.
13. Скляр В. М. Етнічний склад населення України 1959–1989 рр.: етномовні наслідки російщення / В. М. Скляр. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2008. – 392 с.
14. Скляр В. М. Етномовні процеси в українському просторі: 1989–2001 рр./ В. М. Скляр. – Харків: Ексклюзив, 2009. – 544 с.
15. Скляр В. М. Українське прикордоння: етномовна структура населення за матеріалами Всеукраїнського перепису 2001 року/ В. М. Скляр. – Харків: Вид. ФОП Панов А. М., 2017. – 414 с.